

VĂMI, VADURI ȘI DRUMURI COMERCIALE BIHORENE PÎNĂ LA JUMĂTATEA VEACULUI AL XIV-LEA

de TITUS L. ROȘU

Cronica notarului anonim al regelui Béla, vorbind despre expansiunea în Răsărit a ungurilor, arată că ei au fost atrași în Transilvania de bogățiile imense ale acestei țări, în primul rînd de: păduri, sare, metale, aur¹. *Cronica Pictată de la Viena* relatează că ungurii au găsit aici „niște locuri foarte întărite de la natură...” și că au dus războaie grele cu ducii locali. După înfringerea lui Kean, ei au luat „o cantitate neprețuită de tezaure și, mai ales de aur, giuvaere și petre nestemate”². În cetatea Bihariei, ungurii au găsit multe bogății; Menumorut, „învins și zdrobit, nu stă la îndoială să-i dea întregul său regat... și lui Zulta, fiul lui Árpád, pe fiica sa”³.

Săpăturile arheologice de pe teritoriul cetății Biharia atestă o continuitate de civilizație, încă din neolitic.

Multă vreme Biharia a constituit un punct de sprijin al noii puteri, iar mai tîrziu, Oradea a devenit Capitala întregii regiuni, cu importante rosturi în viața politică a regatului maghiar. Deși se cunoaște mai bine trecutul acestei regiuni din epoca de înflorire a feudalismului, cînd ea se impune din punct de vedere comercial și meșteșugăresc, cercetările arheologice dovedesc tot mai mult existența vieții omenești pe aceste meleaguri, cel puțin din neolitic. Așezarea Salca—Seleuș spre pildă, cu puternice urme dacice, prezintă un complex încă necercetat îndeajuns, extrem de important. De altfel, pentru toate localitățile cu o însemnătate economică mai mare, se constată înainte ca ele să apară în documentele scrise, urmele unor așezări mai vechi. Amintim doar de Birtin, Vadul Crișului — important punct de vămuire în evul mediu — Suncuiuș, Valea lui Mihai, Sălacea ori Sălardul.

Din a doua jumătate a veacului al XI-lea se cunosc primele documente de danii ale regilor maghiari; în ele apar de la început așezări numeroase, intens locuite, cu meșteșugari din toate ramurile, cu locuitori care au obligații față de marele proprietar. Astfel, în 1075, regele Géza I dă mănăstirii Sfîntului Benedict, satul Artand (R. P. Ungară) cu

¹ *Cronica notarului anonim al regelui Béla. Faptele ungurilor* Trad. din l. latină de Mihail Bejan, Sibiu, 1899, p. 51.

² G. Popa Lisseanu, *Izvoarele istoriei Romînilor*, vol. IX. *Cronica Pictată de la Viena*, București, 1937, p. 148.

³ *Cronica notarului anonim*, p. 83.

120 de case și altele, cu obligația pentru oameni, de a face anumite servicii mănăstirii. I se mai dau din satul Duboz, de pe Criș, trei case de slugi. Regele Géza I mai hotărăște apoi ca biserica aceea să aibă toate dijmele sale și ale tuturor oamenilor săi atît liberi cît și slugi, iar infracțiunile să fie judecate de abatele mănăstirii după „obiceiul unгурilor“, ceea ce înseamnă că se mai ținea seama și de alte obiceiuri. În document se vorbește cu insistență de oameni „atît liberi cît și slugi în orice parte s-ar afla ei în regatul acesta“. Astfel, pe lângă vechi așezări, care vor avea și mai tîrziu o importanță economică deosebită, se constată existența unei societăți organizate pe baze feudale.

Toate acestea îndreptățesc întrebarea pe care o pune istoricul Barbu Cîmpina, „dacă organizațiunea feudală a domeniului Artand, de un caracter atît de avansat și aproape neverosimil pentru societatea maghiară de la mijlocul secolului al XI-lea (cum au constatat și istoricii unгурi), nu se datorește unei tradiții care nu are nimic cu arpadienii“⁶. Nu poate fi deci vorba decît de preluarea unei situații existente cu mult înainte.

Această continuitate se poate constata însă în primul rînd din cercetarea vieții economice. Astfel, în anul 1111 regele Colomán întărește o donație a regelui Ștefan făcută mănăstirii Zobor, asigurîndu-i mănăstirii a treia parte din vămile arătate în document⁷. Este vorba deci de o donație a întemeietorului propriu-zis, al noului stat, care nu face decît să doneze veniturile unei vămi; aceasta înseamnă că la acea dată exista un lung drum, bătătorit cu mult mai înainte. Nu se poate concepe organizarea unui stat ca cel al Ungariei în numai cîțiva ani; este vorba de preluarea, adaptarea și perfecționarea unor vechi tradiții, instituții, între care și vechile drumuri și vămi, care aduceau un venit atît de mare.

În aceeași ordine de idei amintim documentul din 1138, privind privilegiile mănăstirii Dumus (R. P. Ungară), în care se spune că „aducătorii de sare din satul Sahtu se reîntorc de cîte șase ori pe an din părțile Transilvaniei, venind cu două nave pînă la riul Sumbuth“. Documentul amintit mai vorbește despre gospodăriile care trebuie să dea 24 000 de bolovani de sare, și despre „oameni, care trebuie să dea în fiecare an două zeci de jderi, o sută de cingători și o piele de urs precum și un corn de bour“⁷. Nu poate fi în nici un caz vorba de „oaspeți“ sau așezări noi, pentru că ele ar fi fost prevăzute cu privilegii și nicidecum cu sarcini atît de mari ca cele de mai sus. În documentele de danie se amintesc multe sate, și de pe teritoriul vechiului Bihor, unele au dispărut, dar cele mai multe mai există și azi, în același loc.

Primele documente atestă că Bihorul era un teritoriu intens locuit, cu sate obligate la anumite contribuții, indispensabile pentru existența

⁶ Documente privind istoria Romîniei, C. Transilvania, V., I (1075—1250), p. 1, doc. 1.

⁶ Barbu Cîmpina, *Problema apariției statelor feudale romîne în „Nouvelles études d'histoire“*, București, 1955, pp. 181 și urm.

⁶ Documente..., C., vol. I (1075—1250), p. 2, doc. 2.

⁷ *Ibidem*, p. 3, doc. 4.

statului maghiar. Societatea locală ajunge curînd să fie divizată în clase sociale de tip feudal, în exploatați și exploatatori, primii fiind locuitorii numeroaselor sate amintite în documente, iar cele din urmă mănăstirile, episcopiile catolice și nobilimea, care au format cel mai puternic sprijin în organizarea și conducerea statului nou-creat.

În același timp, autonomiile locale coexistă încă multă vreme alături de statul maghiar. Atrag atenția, mai ales, cnezatele și voievodatele de pe valea Crișului Negru.

Drumuri și vămi. Din cuprinsul documentelor reiese clar că în satele din fostul județ Bihor, în veacul al XI-lea chiar, locuitorii se ocupau cu agricultura, creșterea vitelor, meșteșugurile. În același timp apar și oameni care se ocupau cu transporturile, precum și negustorii⁸. Se constată relații comerciale cu alte țări, prin intermediul unor centre mai mari, cum era Sibiul⁹. De aici rezultă că vămile sînt cele mai importante și sigure izvoare de venit. Se deosebesc vămi care existau „din vechime” și altele care apar mai tîrziu, amenințate adeseori cu desființarea, pentru a se menține „cele din vechime”. Se cere, în mai multe rînduri desființarea vămilor create în vremea regelui Ladislau. Vămile „din vechime” străjuiesc în lungul principalelor drumuri comerciale care străbat țara în toate direcțiile, urmînd mai ales cursul apelor, ce erau folosite pentru transportul produselor cu nave sau plute.

Pe măsura întăririi mării proprietăți, viața comercială este tot mai stînjinită, prin înmulțirea punctelor de vamă. Fiecare mare proprietar impunea cu de la sine putere numeroase vămi în cuprinsul moșiei sale. Mai ales în vreme de instabilitate socială și politică, cînd autoritatea regală nu era în stare să mențină unitatea regatului, mării feudali închid drumul în cuprinsul moșiei lor, împiedicînd astfel legăturile comerciale¹⁰. Procesul fărîmîțării feudale a statului maghiar oferă numeroase asemenea exemple.

Cînd însă autoritatea regelui reușește să se impună, se restabilesc legăturile rupte și se desființează vămile puse cu de la sine putere. Dar numai în veacul al XIV-lea, după urcarea pe tron a lui Carol Robert, se ajunge la o stabilizare a situației. Din documente mai reiese că, în afara vămilor impuse la principalele puncte comerciale, în unele sate sau în orașe, se percepea vamă și la trecerea peste poduri. De aceea,

⁸ *Documente...*, C. (1075—1250), p. 4, doc. 8 și v. II.

⁹ N. Iorga, *Istoria comerțului românesc. Epoca veche*. (1251—1300), p. 363, doc. 397 ș.a., București, 1937, pp. 46 și urm.

¹⁰ În 1309, prepozitul bisericii Sfîntului Ștefan din Dealul Orădiei, aduce la cunoștință că Ladislau, voievodul Transilvaniei și comite de Solnoc, „a primit și împlinit cererea decanilor — să le dea cale liberă și sigură de trecere din decanatul de Sebeș, și din celelalte decanate ale diecezei Transilvaniei prin ținutul său spre domnul legat și afară de aceasta a pus să se vestească îndeobște în ținutul său și în alte părți... că începînd de la a 15 zi a sărbătoririi Sfîntului Martin mărturisitorul, încoace, neîncetat orice negustor și orice alți oameni de orice stare, să treacă liberi și nesupărați prin ținutul său lăsînd la o parte și alungînd orice pricină de teamă și acest lucru îl mărturisim pe conștiința noastră”. (*Documente...*, C., vol. I. (1301—1320), p. 132, doc. 103.

negustorii sînt obligați să circule pe drumurile oficiale și nicidecum pe căi ocolite, tocmai pentru a nu se putea sustrage de la achitarea vămii. De altfel, drumurile sînt păzite, cei prinși, mergînd pe alte căi, fiind pedepsiți cu confiscarea întregii mărfi.

Documentele menționează de asemenea și vadurile, ceea ce înseamnă că trecerea peste ape nu se făcea pe poduri, ci mai ales prin vaduri, prin apă, fapt care îngreua desigur foarte mult circulația, mai ales primăvara și toamna, cînd apele erau mari.

Drumul nordic. Legăturile Bihorului cu Transilvania propriu-zisă erau cele mai importante. De aici se transporta sarea atît de necesară oamenilor și animalelor. Se pare că Ocnele Dejului aprovizionau cu sare întreaga regiune. De aici se încărca sarea pe nave, fiind dusă pe Someș, pînă la Satu-Mare, de unde se transporta cu căruțele mai departe: sau, prin Poarta Meseșului, de unde se continua drumul pe Bărcău și Eriu. Sarea transportată era depozitată mai ales în două centre importante, al căror nume de altfel arată chiar rolul ce-l îndeplineau, anume Sălacea și Sălard, de unde apoi, această foarte mult prețuită marfă era distribuită¹¹.

Tot prin Poarta Meseșului, se putea trece destul de ușor și pe valea Crișului Repede pe „drumul mare” care, ținînd cursul apei, trecînd prin Oradea, se pierdea în cîmpia Tisei.

Prin Poarta Meseșului s-a făcut legătura cu Transilvania și înainte de epoca documentelor regale. Anonimus, vorbind despre înfrîngerea lui Menumorut în cetatea Sătmarului, spune că acesta, „a plecat spre Porțile Meseșului”. (Cap. XXI).

Cronica Pictată de la Viena, descriînd invazia cumanilor în Ungaria, spune că au intrat... „prin partea de sus a Porții Meseș, jefuind cu cruzime întreaga provincie Nyir, pînă la fortăreața Bihorului...” tîrînd cu ei, nesfîrșită mulțime de bărbați și de femei și de animale de tot felul. (Cap. LV *Devastarea Ungariei de către cumani*). De altfel, Poarta Meseșului făcea parte din ducatul lui Menumorut.

Insemnătatea deosebită pe care a avut-o trecătoarea Meseșului din punct de vedere economic, prin vama care se lua acolo de pe toate transporturile, a dus și la întemeierea mănăstirii ducelui Almus. Regele Ștefan face acestei mănăstiri în 1163, dăniile importante; „toți cărăușii de sare care vor trece prin Poarta Meseș, să dea de fiecare car pomenitei mănăstiri, cite un bolovan de sare din cea aparținătoare regelui...”¹². Sigur că mănăstirea îndeplinea un rol important în viața economică și politică a regatului, după cum Episcopia de Oradea a îndeplinit același rol pe Criș, la punctul de întretăiere a atîtor drumuri ce legau muntele cu cîmpia.

Pe drumul comercial din nordul regiunii, care trecea pe sub poalele dealului de la Otomani (și azi localnicii vorbesc de *SÓ ÚT*, adică de

¹¹ Lingă Sălacea, Sărvázal, iar la capătul drumului Tilegd – Marghita, Sărcău, ambele amintind de sare.

¹² *Documente...*, C. I, (1075–1250), p. 4, doc. 8.

„drumul sării“), Sălacea îndeplinea un rol important; aici fiind depozitul principal de sare, punct de vămuire și de distribuire a sării mai departe. Acest rol deosebit de important reiese din unele documente de danie. Veniturile regelui la Sălacea erau foarte mari.

În 1217 regele Andrei al II-lea dăruiește Casei Ospitalierilor, „pentru îngrijirea săracilor, cinci sute mărci de argint din venitul sării noastre de la Sălacea... îndatorind pe fiii noștri — spune regele — cât și pe fiii fiilor noștri, să prelungească această danie...“, poruncind mai departe slujbașilor sării de la Sălacea ca de îndată ce vor afla „de scrisoarea fraților sus-zisei Case, să plătească neapărat numiților, la Sfintele Paște cele cinci sute mărci de argint“¹³. În 1288, deci peste 100 de ani, cu o marcă se putea cumpăra o jumătate de moară pe râul Haieu. De aci se vede că venitul sării de la Sălacea era foarte mare.

Regele mai donează cavalerilor din cetatea Crac, ținând seama de „primirea ce i s-a făcut aici de către castelanul Raymond de Pignano... încă 100 de mărci din veniturile de sare de la Sălacea...“¹⁴

Pe lângă rolul său economic important, Sălacea a avut și un însemnat rol politic și administrativ. În anul 1317, Doja, comite de Bihor și de Sabolcs și jude delegat pentru comitatele Satu-Mare, Solnoc și Crasna, aduce la cunoștința regelui Carol Robert „că în adunarea specială ținută la Sălacea, Ștefan, fiul lui Mihail, fiul lui Ubul, în numele său și al fraților săi, Ladislau și Mihail, în fața lui Emeric episcopul de Oradea, și capitlul său precum și a nobililor și a oamenilor de rînd a comitatelor de mai sus atît din satele nobililor cît și din satele regelui care stăteau la judecată alături de Doja, s-a plîns împotriva fostului palatin Omodeu și a fraților săi, ... care le-au cotropit pe nedrept moșiile...“¹⁵

Un alt centru de depozitare și distribuire ori de vămuire a fost Sălardul. Dar aici, sarea putea fi adusă și pe Bărcău.

La Sălard s-au găsit urme ale unei așezări din epoca bronzului ai cărei locuitori sigur că aveau și ei nevoie de sare¹⁶. De aici spre est, drumul merge spre Marghita. Spre sud-vest, dă în drumul Satu-Mare—Oradea prin Biharia. Spre Marghita, îi ies în cale două drumuri secundare ce se desprind din „drumul mare“ de pe Valea Crișului Repede, unul de la Aleșd, celălalt de la Tileagd. Acesta trece prin apropierea satelor Sărcău și Sărsig.

De la Satu-Mare, prin Carei, pe linia ce o ține și drumul actual, altă ramură a drumului nordic trecea prin Valea lui Mihai, Săcuieni, Deapoi și, prin Biharia, la Oradea. Aici drumul nordic se întîlnea cu „drumul mare“ ce urma cursul Crișului Repede.

În veacul al XIV-lea, după consolidarea domniei sale, Carol Robert, în semn de recunoștință pentru cei care au luptat și s-au jertfit pentru el, pe lângă moșii, i-a mai înzestrat și cu puncte de vamă, care aduceau venituri importante posesorilor lor.

¹³ *Documente*... C. II, (1251—1300), p. 296, doc. 336.

¹⁴ *Ibidem*, C. I, (1075—1250), pp. 164—166, doc. 105, 106.

¹⁵ *Ibidem*, (1301—1320), p. 276, doc. 268 și 269.

¹⁶ Obiectele se găsesc în depozitul Muzeului Regional din Oradea.

Un însemnat centru de vamă pe această linie este Valea lui Mihai, așezat de valea Eriului, pe drumul ce leagă Sătmărul cu Oradea; și aici s-au găsit puternice urme de neolitic, bronz și din epocile următoare. În apropierea Văii este vestita așezare neolitică de la Otomani. Valea lui Mihai este așezată deci într-o regiune puternic locuită, din cele mai vechi timpuri și pînă azi, în lungul unui drum tot atît de circulat atunci, ca și azi.

În 1312, Carol Robert ținînd sfat cu credincioșii baroni și cu domnul Henrich, episcopul de Oradea, îi dă magistratului Grigore, fiul lui Laurențiu . . . „dreptul de a lua vamă pe acea moșie așa numită Valea lui Mihai, în așa fel ca să ia de acum întotdeauna și să poată avea de la fiecare car încărcat cu sare 4 bulgări . . .”¹⁷ La rîndul său, magistrul Grigore, fiul lui Laurențiu, dă a 10-a parte din veniturile vămii bisericii Sfîntului Gheorghe pentru „mîntuirea sufletului” arătînd că a primit vama de la Valea lui Mihai „pentru vîrsarea singelui nostru și pentru slujba noastră . . .”

Se vede însă că frații magistrului Grigore au ridicat pretenții asupra moșiilor primite, și atunci regele Carol Robert, în 1326, dă un nou document de întărire a drepturilor și privilegiilor „. . . luînd aminte faptele de credință și vrednicia credincioaselor slujbe ale magistrului Grigore” precizînd: „am dăruit și hărăzit lăsînd la o parte pe ceilalți frați ai lui după mamă și rudele sale de singe . . . niște moșii . . . Apathi și Tarcea și vama ce trebuie să se ia din Valea lui Mihai ca să le stăpînescă și să le aibe în veci . . .”¹⁸

Lîngă Săcuieni, exista pînă la 1325, vamă la Olosig. În acest an se ia dreptul de vamă de la Olosig și se dă celor ce stăpînesc Săcuieni, pentru că așa cum spune documentul, „drumul ce vine de la Sălard, spre Săcuieni, este mai drept pentru cei ce merg spre Satu-Mare, decît drumul ce trece prin pomenitul Olosig”¹⁹. Din acest document se poate vedea că sarea putea fi adusă de la Dej la Satu-Mare și de acolo, la Sălacea și Sălard pentru teritoriile din nordul regiunii.

Un credincios al regelui Carol Robert, Cosma cel Mic, „nobil de comitatul Bihor . . .” primește drept de vamă în cuprinsul moșiei sale la Rosighea (nord de Valea lui Mihai). Regele precizează în document „că-i dă și dăruiește lui pentru vîrsarea singelui și moartea fiilor săi, vamă așezată după felul și cîtimea mărfurilor aduse acolo de pretutîndeni . . .” Actul de donație a fost recunoscut și aprobat în adunarea „obștească” de la Sălacea, de la 1 august 1317 convocată de comitele Doja. Cu acest prilej, Cosma cel Mic a mai prezentat și un alt act de privilegii prin care el și nepoții săi sînt scoși „de sub dreptul de judecată și puterea tuturor comiților și a celorlalți avînd vreo dregătorie . . .”. Se vede de

¹⁷ *Documente . . .*, C. I, (1301–1320), p. 201, doc. 166.

¹⁸ *Ibidem*, C. II, (1321–1330), p. 188, doc. 391.

¹⁹ *Ibidem*, p. 164, doc. 346.

aci că regele Carol Robert a fost sprijinit, în lupta sa pentru domnie, de mica nobilime pe care apoi o ridică prin privilegiile importante...²⁰

Cu câțiva ani mai târziu, în 1323, Filip, palatinul judele cumanilor „dimpună cu toți nobilii comitatului Bihor și cu cei opt jurați, potrivit cu rânduiala legii“ ridică vama de la Deapoi (Roșiori) care, împotriva legii și pe nedrept, fusese ridicată de fiul lui Lucan, înlăturînd-o cu totul ca fiind o vamă nedreaptă... „întărind dreptul de vamă de la Parhida a lui Ioan, fiul lui Ivanca“. Totodată poruncește cu strășnicie, „tuturor negustorilor și oricăror altor călători care trec pe drumul de la Parhida și trebuie să plătească vamă, să treacă pe drumul de la Parhida...“²¹

În această vreme Biharia, atît de însemnată cu secole înainte, decade, continuînd însă să fie o așezare înstărită pe drumul ce leagă Sătmarul de Oradea. În schimb, se ridică Episcopia Bihorului, ca un însemnat centru economic și administrativ.

Sigur că vor fi fost și alte puncte de vamă în lungul drumurilor ce au străbătut nordul regiunii. Rămîne să subliniem centrele care au avut un rol însemnat încă din timpurile vechi. Acestea sînt: *Sălacea*, *Valea lui Mihai*, *Marghita*, *Sălard*, *Săcuieni*, *Deapoi*, *Resighea*. Dar, așa cum se va vedea din cele ce urmează, pe aceste drumuri se transportau și alte mărfuri, nu numai sare.

Al doilea drum principal, „drumul mare“ cum se precizează în documente, făcea legătura Bihorului cu Transilvania, pe valea Crișului Repede. Strîmtîndu-se prin defileul ce taie munții pînă la Vadul Crișului, după ce iese din munți, drumul se ridică pe coasta dealului din stînga, la Birtin, care în vechime era sus pe deal, și în valea splendidă a celor trei izvoare (nu în vale unde e azi), pentru ca de aici drumul să se așină pe coasta dealului. și mai departe, apărat de inundație, unind satele din văgăunile dealurilor, trecînd, se pare prin Săcădat, la Oradea. Pe acest drum, pentru Birtin, mărfurile erau vămuite la Vadul Crișului. Din drumul principal, s-a desprins o ramură care a unit satele din dreapta Crișului Repede. Dar aceste sate mai aveau un drum de trecere peste Piatra Craiului pe la Borod (din slavul „trecătoare“), unindu-se de cealaltă parte a muntelui cu „drumul mare“. Pe aici însă nu credem că se făceau transporturi comerciale. Documentele arată că erau interzise astfel de drumuri grele și mai ales greu de controlat²².

La Tileagd, de unde se desprindea și atunci drumul ce străbate satele din Luncă spre Marghita, era un însemnat punct de vamă. Alături de Tileagd, documentele amintesc de satele de pe Criș: Sălboci și Ineu, de unde drumul trecea prin Fughiu, unindu-se probabil cu drumul mare la Oradea. De la Ineu un alt drum se strecura pe dreapta Crișului pe sub patele dealului Orăzii, tot la Oradea. Tot la Ineu, un drum de pădure străbătea dealuri grele spre Sîrbi, Sălard și Marghita.

²⁰ *Documente...*, C. I, (1301–1320), p. 276, doc. 268–269.

²¹ *Ibidem*, C. II, (1321–1330), p. 94, doc. 206.

²² *Ibidem*, C. II, (1251–1300), p. 261, doc. 298.

La ieșirea din munți era prima mare oprire a tuturor carelor sau plutelor încărcate sau goale la Vadul Crișului, unde se ridica vama pentru Birtin. În documente, vama de la Vad este amintită ca fiind din „vechime“, față de alte puncte de vamă mai noi și care au fost amenințate adesea cu desființarea. Abundența carelor în trecere, a plutelor, așa cum reiese din documente, arată că acest drum a fost circulat din cele mai vechi timpuri. De altfel urmele neolitice din peșterile de la Vad, apoi uneltele de bronz găsite pe traseul canalului hidrocentralei, în dreptul comunei Birtin, demonstrează vechimea așezărilor, ca și a drumului, pentru că nu ne putem imagina că oamenii acestor epoci să-și fi procurat sarea pe alte căi din Transilvania, decât pe cea care străbătea defileul tăiat de Crișul Repede și apoi mai departe de Crasna și Almaș la Dej. În epoca stăpînirii romane a Daciei, drumul acesta a fost foarte mult frecventat, el fiind de altfel artera principală de legătură din cîmpia Tisei peste Transilvania la Marea Neagră. Tocmai de aceea la intrarea în defileu dinspre Cluj, romanii au construit castrul de la Bologa, pentru paza acestui drum important²⁷.

În lungul acestui drum, la Vadul Crișului, s-au găsit dinari romani din vremea lui Gordianus²⁴, iar la Suncuiuș — un vas de flori roman asemănător vaselor din Pompei²⁵. De altă parte, împerecherea slavo-romînă a Vadului (slav) cu Crișul — numele străvechi al apei — arată rolul atât de important al acestei trecători și drum, chiar în epoca migrației²⁶.

În primele documente maghiare, Vadul Crișului apare cu numele semnificativ *portus Crisici*, adică Poarta Crișului, după cum mai sus era Poarta Meseșului²⁷.

La Vadul Crișului se vămuiau două drumuri: cel de uscat și cel de apă. Ambele drumuri merg însă împreună, pierzîndu-se în cîmpia Tisei.

Sigur că s-a schimbat mult înfățișarea văii Crișului Repede în defileu, de la începutul evului mediu și pînă azi; mai ales calea ferată ce străbate defileul Ciucea-Vadul Crișului, ocupînd drumul de căruțe, a făcut să nu se mai poată urmări, în tot lungul său, vechiul drum de care și nici cursul Crișului în forma lui veche, atât de mult folosit atunci pentru plute.

Unde era vadul peste Cris?

Ca dovadă a mării importanțe a acestui punct de vămuire mai persistă și astăzi turnul de observație cunoscut în popor sub numele de Casa Zmăului, iar în ungurește de Cetatea Zînelor. Acest turn de observație, cu perspectivă pînă la primul tunel unde Crișul se încovoiaie, iar la vale pînă spre vechiul Birtin, e zidit pe spinarea unei stînci pe sub

²³ Vezi Mihail Macrea, *Castrul roman de la Bologa*, Cluj, 1937.

²⁴ Muzeul Regional Oradea, *Registrul inventar*, 1896, nr. înreg. 1.

²⁵ *Ibidem*, 1896, nr. înreg. 198.

²⁶ În peștera Zmăului, unde era punctul de vămuire, au apărut în vara anului 1957, în urma unei incizii, cioburi de oale specifice epocii prefeudale. (Cioburile se află în muzeul Școlii Medii nr. 1, Oradea).

²⁷ Iake Zsigmond, *Biharmegye a török pusztítás előtt*, Budapest 1940, p. 330.

care atunci trecea Crișul. În stînca de sub Cetatea Zmăului se mai pot vedea și azi cîrligele din fier înfipte în stîncă, în care erau fixate, pentru staționare și vămuire, plutele ce coborau spre cîmpie. Construcția cetății arată tehnica veacului al XIII-lea; probabil s-a zidit în perioada de organizare a noului stat, fiind folosit ca turn de observație nu numai pentru negustori, ci și pentru eventualele invazii prin această parte. Aici, în dreptul acestui turn de observație, a fost vadul de trecere pe partea stîngă a Crișului, în orice caz, locul de vămuire a carelor. De aici din dreptul cetății, drumul urca pe coasta dealului la Birtinul Vechi. În turnul de observație era permanent un om de veghe care da de știre celor de jos apropierea carelor. În spatele cetății se deschide larg Peștera Zmăului, unde au putut fi depozitate mărfurile vămuite. În tot lungul defileului, drumul era foarte ușor de străbătut, fără urcușuri mari și fără pericol de inundație.

În centrul comunei Vad, în albia Crișului, mai jos de podul actual, se văd încă picioarele unui vechi pod de lemn. Bătrînii își mai aduc aminte că de acest pod erau legate plutele în drumul lor la vale. Sigur că acest pod este din vreme mai apropiată. La începutul evului mediu, probabil Crișul avea alt curs, și anume pe sub dealul Cutițelor, răsfi-rîndu-se prin mai multe brațe în lunca largă de la poalele Birtinului. Chiar și comuna Vad este mai nouă decît satul de pe coasta din față, Birtinul.

Tot pe la Vad treceau însă carele încărcate ale negustorilor vremii în Transilvania și de pe drumul aflat pe partea dreaptă a Crișului Repede, de la Tileagd la Aleșd. În privința aceasta, este semnificativ documentul din 1284 emis în adunarea de la Episcopia Bihorului în care se hotăra, privind tocmai vama de la Vadul Crișului, ca „sub nici un cuvînt să nu se pregătească trecători în locurile anevoioase”²⁸. Înseamnă că trecătoarea prin defileul Vadului era cea mai accesibilă cu căruța, călare sau pe jos, în același timp însă și cu plutele.

Vama de la Vadul Crișului-Birtin este mai binecunoscută după năvălirea tătarilor, cînd proprietarii locului au cerut și au primit din partea regilor diplome de întărire a proprietăților lor. Din cuprinsul acestor documente, se vede cît de important era drumul de-a lungul Crișului Repede pentru legăturile economice cu Transilvania.

În 1256, regele Béla al IV-lea dă ordin capitlului bisericii din Oradea să judece procesul intentat de Ladislau și Toma, fiii lui Panoratiu din neamul Chenad, împotriva comitelui Paul, fiul lui Eacky din pricina hotarelor, a marginilor și a semnelor de hotar ale pămînturilor sau moșiilor numite Birtin, Suncuiuș, Tileagd și Săbolciu și a vămii din Birtin.

Capitulul bisericii din Oradea iese la fața locului pentru delimitarea hotarelor. Din documentul elaborat cu această ocazie, reiese și faptul că aceste moșii erau extrem de vaste întinzîndu-se — din apropierea Oradiei — pînă în Munții de Aramă; de asemenea că pe vama de la Birtin erau, atunci, doi stăpîni, cele două moșii avînd Crișul drept gra-

²⁸ *Documente...*, C. V. II, (1251—1300), p. 261, doc. 298.

niță comună. După ce se descrie o parte a moșiei, documentul continuă: „după aceea, hotarul îl formează riul Criș și merge în sus spre răsărit și ajunge de-a lungul albiei Crișului la pământul Tețchea și la cele ce țin de el... iar de aci merge de-a lungul albiei Crișului în sus-zisul pământ Birtin și trece astfel mai sus, de-a lungul aceleiași albiei a Crișului în munții mijlocii și cei înalți și ajunge la locul acela unde piriul ce se cheamă Medhespataka se varsă în Criș și acolo se sfârșește hotarul în Criș. Iar după aceea iese din sus-zisul pîriu, care se cheamă Medhespataka pe uscat și merge de-a lungul aceluiași pîriu care se află înspre răsărit, merge în sus pînă la muntele care se cheamă la Vama Rez. După aceea hotarul trece de peste muntele acela și merge pînă la capătul unei cîmpii care se cheamă Vamus...” Din cuprinsul documentului se vede că parte din masivul ce era odinioară în posesia lui Menumorut, pînă la Vama Rez, legătura cu ocnele de sare era în miinile aceluiași stăpin.

Important însă, în cuprinsul documentului, este mențiunea că era vorba să se deschidă un nou drum, pe la Călata, care ar fi lovit în interesele celor ce aveau în mîna lor, Vadul.

În 1264, capitulul din Oradea intervine din nou în cearta dintre sus-amintiții proprietari²⁹, iar în 1284, adunarea generală de la Episcopia Bihorului stabilește încă o dată condițiile perceperii vămii la Birtin și Vad³⁰.

La sfîrșitul veacului al XIII-lea, vremurile grele, de răzmeriță, care au zdruncinat din temelii statul ungar, au pus în mare pericol, nu numai drumurile, ci și moșiile, ca și actele de posesiune. De aceea capitulul din Oradea, la cererea lui Toma, care zice... „că se teme ca privilegiile să nu se piardă, din pricina timpurilor tulburi...” poruncește ca suszisele privilegii, adecă cel al regelui Ladislau și al episcopului Bartolomeu și al voevodului Roland, privind pomenita jumătate a vămii din Birtin... să se transcrie cuvînt cu cuvînt în privilegiile voastre dintre care o copie să o păstrați în cămara bisericii voastre, iar alta să o dați comitelui Toma însuși, avînd însă grijă ca nu cumva să se poată săvîrși în această privință vreo greșeală sau vreo înșelăciune...”³¹ În 1296, episcopul Andrei poruncește capitulului să aibă grijă de toate actele lui Toma pe care din pricina primejdiilor vremii se teme să le poarte cu el. În anii 1297 și 1298, episcopul Andrei al Oradiei întărește din nou privilegiile lui Toma privind Birtinul.

Dar aceste documente mai aruncă și o lumină clară asupra moravurilor nobilimii hrăpărețe, în vremurile extrem de grele prin care a trecut țara, pînă la întărirea în domnie a lui Carol Robert. De altfel, nu cu mult înainte, voevodul Roland, dușmanul de moarte al episcopului de Oradea, atacă cetatea Finisului de lîngă Beiuș dînd cunoscutul salv-conduct între alții și lui Iacob, fratele episcopului de Oradea. În

²⁹ *Documente...*, C. vol. II, (1251–1300) p. 53, doc. 47.

³⁰ *Ibidem*, C. (1251–1300), p. 261, doc. 298.

³¹ *Ibidem*, p. 405, doc. 453.

timpul celor 15 zile, cite se prevăd în document, atacatorii se obligă să-i apere pe învinșii din cetatea Finisului, față de toți „fie unguri, fie români, fie de ai noștri, fie de ai bisericii care se află între întăriturile din Șoimus, fie în afara lor, fie că s-au retras sau nu în această vreme de dezbinare de sub ascultarea bisericii...“³².

Așadar s-au răscolat, nu numai nobilii ci și, așa cum reiese din document, cei nemulțumiți cu ascultarea bisericii. E vorba, fără îndoială, de voievodatul de Beiuș care își mai păstra încă, în mare măsură, autonomia față de pretențiile feudalului mai puternic.

În fața acestor grele și periculoase evenimente, care au aruncat țara în anarhie și războaie, regele Andrei încearcă să ia anumite măsuri de siguranță. În 1291, el dă o dispoziție prin care oprește „să se ia zălog din bunurile locuitorilor noștri care se află în trecere... și am pus să fie desființat acest obicei. De asemenea să se nimicească cu totul toate vămile puse pe vremea regelui Ladislau. Mai voim, continuă regele, ca în locurile vechi de vamă, oamenii nobili și ai bisericilor să nu plătească vamă ci numai negustorii, care trec dintr-o țară în alta...“³³.

Într-un document din 1316, aceste vremi se descriu în felul următor: „...înainte de a se fi întărit puterea preluminatului principe a Domnului Carol,...în deosebite părți ale regatului se săvârșeau nenumărate semeții, neînțelegeri, certuri, războaie și fapte de silnicie... încît cei săraci și fără putere, erau apăsați fără nici o milă de cei bogați și puternici, dreptate nu domnea în țară sau era puțină...“³⁴.

Ajungînd Carol Robert să se consolideze în domnia Ungariei, el își arată recunoștința față de cei care au luptat alături de el, nu numai prin împrumutarea cu moșii, ci și, așa cum s-a mai văzut, prin acordarea de drepturi de vamă. Tot atunci s-a procedat și la reglementarea vămilor, desființîndu-se cele care au fost înființate cu de la sine putere.

Din această vreme apare ca un loc de vamă deosebit de important Tileagdul. Am arătat că aici se făcea legătura cu un drum ce trece și azi prin multe sate, pînă la Marghita sau Sălard.

În 1308, într-un act al capitlului din Oradea, de împărțire a moșiilor între membrii familiei Csanad, e trecută și vama de la Tileagd³⁵. În 1312, Carol Robert dă lui Nicolaie, fiul lui Toma din neamul Csanad, „pentru slujbele făcute în timpul războiului pe veci, în pomenitul sat Tileagd, acest fel de vamă anume ca numitul magistru Nicolaie și moștenitorii săi și urmașii moștenitorilor săi să aibă pe veci dreptul de a cere vamă“ înșirîndu-se, mai departe mărfurile și taxele ce se vor percepe³⁶.

Cele două drumuri principale: cel de nord, de la Satu-Mare și cel de pe valea Crișului Repede, „drumul mare“, se uneau la Oradea, de

³² *Documente...*, C. vol. II (1251—1300), p. 404, doc. 252.

³³ *Ibidem*, p. 363, doc. 397.

³⁴ *Ibidem*, C. vol. I (1301—1320), p. 246, doc. 237.

³⁵ *Ibidem*, p. 69, doc. 98.

³⁶ *Ibidem*, p. 202, doc. 167.

unde, tot pe Criș, prin Palota, iar de aici pe lângă cetatea-mănăstire de la Sint Ioan și pe lângă cea de la Cheresig, trecea în cîmpia Tisei.

Al treilea drum principal, ca și azi, era cel de pe valea Crișului Negru. De la Beiuș, acest drum se ramifică. Ținînd cursul Crișului Negru, prima ramură unește satele de pe cîmpie spre Tinca și mai la vale. Spre acest bazin se orientează așezările întărite de la Mierlău, Hidișelul de jos și cel de sus. A doua ramură a acestui drum duce de la Beiuș peste Răbăgani-Ceica, în lungul căruia s-au găsit și monede romane, iar a treia ramură de la Beiuș, peste Roșia, trecînd prin Remețea — vestită pentru frescele cu inscripții slave, din biserica reformată — ajungînd într-o regiune de munte puternic locuită din cele mai vechi timpuri. De aici, peste Dames, drumul coboară în valea Crișului Repede, la Bratca.

Despre drumul de pe valea Crișului Negru sînt puține informații din epoca de care ne ocupăm.

Totuși, și acest drum, care leagă Munții Apuseni — bogăți în aramă, aur și fier — cu cîmpia Tisei, în lungul căruia se atestă numeroase așezări din epocile preromană, romană și prefeudală, a avut o însemnătate deosebită de-a lungul veacurilor. La Talpe, lângă Beiuș, s-a găsit o oală de pămînt cu monede din Dyrrachium și Apollonia. Monede romane s-au găsit apoi la Drăgești și foarte multe la Oradea. Dar drumul acesta nu mergea pe vale ci, după cum se mai poate constata, pe dealuri, pe Măgură, ținînd locurile mai înalte, de pădure, peste Holod, Calea Mare. Însuși numele acestui sat arată că drumul principal, „calea cea mare”, ținea culmea dealurilor. Îndreptîndu-se prin Lăzăreni, spre valea Crișului Negru, la Tinca. Cercetările privind valea Crișului Negru, mai ales partea de sus, sînt abia la început. Intensificarea lor prezintă o necesitate imperioasă în dezlegarea altor probleme istorice pe care le pune bazinul Crișului Negru.

Credem că bazinul superior al Crișului Negru, unde erau puternice autonomiile voievodale locale pînă în veacul al XIV-lea, s-a orientat în relațiile comerciale peste munții Moma-Codru, ușor de trecut și cu multe drumuri și cărări bătute — spre valea Crișului Alb și a Mureșului. De altfel, satele care se înșiră azi la poalele acestor munți, de ambele părți, au fost aduse în vale, de-acolo.

În ianuarie 1958, s-a descoperit în comuna Dieci un tezaur de 349 de monede din Dyrrachium și Apollonia. Trebuie să fie o legătură strînsă de timp și interese între acest tezaur și cel de la Talpe de lângă Beiuș, găsit la poalele unui deal, pe coama căruia se mai pot vedea și azi, foarte bine, vreo 10 tumuli circulari, ridicați acolo nu la întimplare. Comuna Dieci este așezată pe drumul principal al aurului, spre Brad și în același timp pe un drum secundar, peste munții Moma-Codru, la Vascău, spre Băița, alt centru minier. Drumul care ducea la Brad era foarte circulat, încă din vechime. Este vorba deci de o unitate terito-

rială și politică în care se cuprinde bazinul superior al Crișului Negru și munții bogați în aur, pînă la granița voievozilor din Zlatna³⁷.

Cu toate acestea, așa cum s-a arătat mai sus, spre Oradea, se circula și cu mărfuri, dovadă descoperirile întâmplătoare de monede grecești și romane. Dar în jurul Oradiei și pe teritoriul orașului au fost găsite foarte numeroase monede de acest fel, îndeosebi la Solca Seleuș și spre Băile Victoria la Sînmărtin. În lungul drumului pînă la Oradea apar din abundență monede din epoci mai tîrzii, de dinainte și de după epoca stăpînirii turcești.

În cuprinsul acestei lucrări, au fost amintite mai des, avînd un rol deosebit în istoria acestei regiuni, Biharia și Oradea. Așa cum s-a arătat de altfel, rolul lor e mult mai vechi decît formarea și organizarea statului feudal maghiar. După cucerirea de către unguri a acestor teritorii, se ridică Oradea, Biharia, rămînînd pe ultimul plan. Important de reamintit însă este faptul că Menumorut avea cetăți și în alte părți în apropierea Oradiei: la Batăr, Beliu, Cetar, Leta, Petreu, Soimi, Luncșoara, Peștera, Tileagd, Giris etc.³⁸. De altfel documentul din 1202 privind moșiile bisericii din Arad amintește de ... „cetățile bihorenilor ...“ referindu-se probabil la cele dinspre sud, dinspre Crișul Alb³⁹.

După cucerirea ei de către unguri, Biharia, cu cetatea ei puternic întărită, continuă să joace un rol important și în noua situație. În 1111 episcopul Sixtus se intitulează „Sixtus Bihorensis“, pentru ca în 1113 să se intituleze Sixtus Varadinensia...⁴⁰. De altfel, regele Ladislau fundează o episcopie la Oradea, la sfîrșitul veacului al XI-lea cu un rol foarte însemnat în politica de cuceriri și de consolidare a puterii regale.

Cronica Pictată de la Viena descrie acest fapt în felul următor: „După aceasta, a găsit în parochia fortăreței Bihor între fluviile Criș, într-o vînătoare, un loc, unde la îndemnul îngerului, a hotărît să ridice în cinstea fecioarei Maria, o mănăstire, loc pe care l-a numit Vărad. Regele întemeietor a și fost înmormîntat în catedrala zidită de el“⁴¹.

Din cele de mai sus, reiese faptul că Oradea a fost cucerită mult după căderea Bihariei. Legenda cu vînătoarea arată tocmai acest lucru, și numai după acest fapt, episcopul Sixtus și-a mutat reședința la Oradea. Nu poate fi vorba de o întemeiere a acestei puternice așezări, la sfîrșitul secolului al XI-lea. De altfel, documentele de mai tîrziu lasă să se vadă obiceiuri și drepturi mai vechi. Dar de acum, Oradea apare în toate documentele epocii, ca o așezare deosebit de importantă din punct de vedere economic și politic. Ar fi putut fi construită în numai cîțiva ani, pe loc sălbatic? Hotărît că nu. De altfel, am arătat în cele precedente, că atît urmele arheologice mai vechi cît și cele mai noi, din epoca migrației, atestă pe acest loc o așezare deosebit de importantă și

³⁷ Constantin Pavel, *Școalele din Beiuș*, Beiuș, 1928, p. 40.

³⁸ Ștefan Lupșa, *Istoria națională și bisericească a Romînilor bihoreni* (manuscris), p. 4.

³⁹ *Documente...*, C., vol. I, (1075—1250), p. 22, doc. 40.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 2, doc. 2, nota 2.

⁴¹ *Cronica Pictată de la Viena*, ediția Gh. Popa-Lisseanu, cap. LXIV.

puternică. Credem, pe baza acestor materiale arheologice, că Oradea a fost o localitate de primă importanță economică și strategică și pe vremea lui Menumorut. Aici, ducele slavo-român a avut, tot ca și la Biharia, o cetate de apărare, tot atât de importantă. Aceasta trebuie căutată la temelia actualei cetăți orădene. Tocmai aceste puternice urme materiale l-au îndemnat pe N. Iorga să scrie. „La Oradea Mare, o cetate de acest fel, un velichi grad, poate exista cu mult înainte de venirea ungurilor...“⁴². De altfel, așa cum s-a arătat, atât locul, cât și importanța lui economică, de legătură între munte și câmpie, între nord și sud, pe cea mai importantă arteră de comunicație, peste munți în Transilvania, pe care o formează Crișul Repede, impun crearea și organizarea acestei așezări cu rosturi atât de importante încă din cele mai vechi timpuri.

Documentul regelui Emeric din 1198... vorbește aici, despre „vama cetății Bihor de pe Criș...“ ... care nu putea fi alta decât Oradea Mare. Chiar dacă îndeplinea numai un rol de vamă a cetății Bihor, aici trebuie să fi fost un loc organizat, dezvoltat din punct de vedere economic și apărat bine, știind că vămile erau cele mai însemnate izvoare de venit ale vremii. Regele Emeric arată în documentul de mai sus, că „mergînd pe urmele cucernice ale înaintașilor... și pentru mîntuirea sufletului tatălui nostru Bela... întărește vama cetății Bihor la Criș, dată prin dania fericitului rege Ladislau, în vremea întemeierii acestei biserici în folosul episcopului și al fraților bisericii din Oradea...“⁴³. Documentul însuși arată că această vamă exista mult înainte și că a fost dată... „în vremea întemeierii acestei biserici...“

Vama de pe Criș se va fi ridicat la Seleuș care a îndeplinit acest rol de vamă și în vremurile următoare. Creasta de deal pe sub care curge azi riul Peta se numește Salca (Szalka Puszta) al cărei nume ar putea avea legătură cu sarea. De altfel, pe aci mergea drumul, pe sub dealul cimitirului Rulikovschi, mai departe spre Sint Andrei, în cîmpia Tisei. Pe acest teren, s-au găsit și se mai pot găsi urme materiale foarte abundente și la începutul epocii feudale.

În 1184 se arată că episcopul de Oradea avea de aici „o mie de mărci din venitul pe sare, drumuri și altele“⁴⁴. Este o sumă foarte mare dacă ne gîndim că numai cu o marcă se putea cumpăra în 1288 o jumătate de moară, pe riul Haieu. Acest venit nu putea fi ridicat în aceste părți decât de la Oradea. De altfel, în 1203, regele acordă bisericii Episcopiei de Oradea... „două părți din dările ce-i revin lui atât din satele, cât și din tîrgurile întregului comitat Bihor, atât în jurul Bihorului, cât și în jurul Zarandului... exceptîndu-se între altele Ianosda și Tîrgul Reginei“⁴⁵.

Rolul de „centru“ în cadrul vieții economice a acestei regiuni a făcut din Oradea un loc întărit, dîndu-i posibilitatea, mai tîrziu, să se

⁴² N. Iorga, *Cele trei Crișuri*, an. 1921, An. II, nr. 1—2, p. 5.

⁴³ *Documente...*, C., vol. I (1075—1250), p. 14, doc. 24.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 10, doc. 17.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 27, doc. 42.

dezvolte ca un centru de meșteșugari și negustori, devenind și un important centru religios și politic.

„Problema nașterii orașelor este în primul rînd problema adîncirii diviziunii sociale a muncii, ca urmare a separării activității industriale de activitatea agricolă, a creării unor relații economice noi, de marfă — bani, a dezvoltării schimbului de mărfuri și a pieței interne...”⁴⁶.

Dar poziția de „centru” a Oradiei reiese și din documente mai tîrzii.

La sfîrșitul veacului al XIII-lea, din cauza slăbiciunii puterii regale, potențaii, în frunte cu voievodul Transilvaniei, atacă cu vehemență posesiunile, ca și privilegiile episcopiei și capitlului de Oradea.

Între 1272—1289 episcopia se plînge că „magistrul Roland, fiul lui Toma, le-a desființat tîrgul... ce ființa în Oradea”. Regele ordonă să se trimită un om pentru cercetarea celor reclamate.

În 1285 are loc un conflict cu capitlul, pentru vama ce se ridică la Oradea. Intervine episcopul Bartolomeu numind o comisie, pentru cercetarea cazului. În hotărîrea luată, se spune: „... frații noștri, capitlul bisericii noastre, înfățișîndu-se în persoană, au chemat la judecată, înaintea noastră, pe juzii și oamenii noștri din Olosig, din Satul Nou și din Sfîntul Laurențiu, arătînd că, deși toți oamenii ce intră cu mărfurile lor în această cetate a noastră din Olosig, Satul Nou și Sfîntul Laurențiu, sînt datori să ne dea și să ne plătească vama obișnuită din vechime de pe orice mărfuri, în locurile lor de găzduire ori și unde ar poposi, atît în ziua tîrgului, cît și în alte zile, pomeniții oameni și juzi ai noștri, au împiedicat pe oamenii acestora (ai capitlului) de la stringerea cuvenită a acestor vămi. Din partea lor, numiții oameni și juzi ai noștri au răspuns că pomenitele vămi niciodată n-au fost în obicei și vameșii lor nu le-a cerut niciodată...”⁴⁷. E aici și o luptă a orașenilor împotriva marelui exploatator care era capitlul și care urmărea obținerea a cît mai multe cîștiguri prin impunerea de noi taxe.

Episcopul judecă în favoarea copitlului, adică „să rămînă așa cum au fost arătate în plîngerea lor...”

Se vede însă că nu numai la Oradea au avut loc astfel de încălcări. Dimpotrivă, în decursul vremii au luat ființă vămi noi, s-au pus taxe ilegale, urcîndu-se taxele stabilite de mai înainte prin dispoziții legale. E vorba însă nu numai de apucăturile hrăpărețe ale nobililor, ci și de acei „juzi” și „oameni ai noștri” care împiedică încasarea taxelor vamale. Ei pot face parte și din rîndurile meșteșugarilor și negustorilor care luptă împotriva dispozițiilor ce împiedică meșteșugăritul și dezvoltarea comerțului.

În urma acestor cazuri, nu rareori, episcopul Bartolomeu al Oradiei și Roland, voievodul Transilvaniei, convoacă adunarea generală la Episcopia Bihorului în urma intervenției regelui Ladislau, pentru reglementarea situației vămilor. În scrisoarea regelui Ladislau, prin care se cerea acest lucru, se amintește de deosebite vămi „ce se iau în locurile ce nu

⁴⁶ Ștefan Pascu, *Meșteșugurile din Transilvania*, București, 1954, p. 44.

⁴⁷ *Documente...*, C., vol. II, (1251—1300), p. 277, doc. 313.

sînt datorite“, dispunînd regele „să desființeze cu totul acele vămi care își au obîrșia sau începutul după moartea regelui Bela...“. Situația însă nu se va „normaliza“ decît după venirea lui Carol Robert la tronul Ungariei.

Din cuprinsul documentelor citate, se constată pe teritoriul regiunii pînă la jumătatea veacului al XIV-lea numeroase tîrguri și cetăți, cu privilegii însemnate.

Organizare, mărfuri și taxe vamale. Avîndu-se în vederea însemnatele venituri pe care le aduceau drumurile și tîrgurile, prin vămile ce se incasau de pe urma circulației mărfurilor și oamenilor, a trebuit să se organizeze un întreg aparat de supraveghere a drumurilor și de incasatori, atît la punctele de vamă, cît și în tîrguri... În 1183, regele Bela al III-lea vorbește de „slujbași, păzitori ai tîrgurilor...“. Iar pentru ca incasările să fie cît mai mari, erau obligați negustorii să treacă pe drumurile stabilite și nicidecum pe drumuri lăturalnice. În documentul privind desființarea vămii de la Parhida — se arată că — adunarea generală a nobililor din 30 octombrie 1323 accentuează: „poruncim cu strășnicie negustorilor și oricărui altor călători care trec pe drumul de la Parhida, să nu cuteze a trece pe vreun alt drum plătind numai acolo vamă legiuită. Iar cei ce vor fi prinși că au trecut pe vreun drum lăturalnic, pentru acea faptă vor fi despuiați de toate lucrurile lor“⁴⁸.

Iar la Satu-Mare „de asemenea, neguțătorii care merg neguțătorind între munte și Satu-Mare... dacă ar trece dincolo de cămara din Satu-Mare fără a fi căpătat voia comiților cămărilor, pe furiș, prin păduri și crînguri lăturalnice, și pe drumuri neobișnuite și ocolite, cu aur și cu argint, împotriva sus-zișilor comiți, să fie pedepsiți cu pedeapsă hotărîtă de majestatea sa regală...“⁴⁹.

Sînt însă și negustori scutiți de rege de toate obligațiile ce decurg din circulația pe drumuri și din vînzări.

Astfel, negustorul Ionas zis Albas din Satu-Mare a fost scutit de taxe pentru „slujbele vrednice pe care le-a îndeplinit el la timpul potrivit pentru mulțumirea tatălui nostru prin împrumutarea banilor săi, și în alte împrejurări cînd s-a arătat atît de supus voinței regești, încît el însuși a fost luat în prinsoare îndurînd din această pricină multe lipsuri și neazuri spre marea primejdie a bunurilor sale...“

Pe negustorii din Székesfehérvár, regele îi scutește desigur tot pentru merite însemnate aduse Casei regale — „de vamă pe tot cuprinsul regatului...“⁵⁰.

Transportul mărfurilor se făcea cu căruțe, pe spatele cailor sau cu plute, pe ape, iar pe Someș — cu nave. Dintre mărfuri, cea mai căutată a fost sarea, ca și diferite postavuri. Negustorii erau din țară, dar și străini. Îndeosebi regii Ungariei au avut o grijă deosebită față de oaspeți, pe care i-au dăruit cu o mulțime de privilegii.

⁴⁸ *Documente...*, C., vol. II (1321—1330), p. 94, doc. 206.

⁴⁹ *Ibidem*, vol. IV (1341—1350), p. 402, doc. 577.

⁵⁰ *Ibidem*, vol. I (1301—1320), p. 372, doc. 450.

Credem că și pe drumurile amintite au circulat negustorii genovezi care au fost dotați cu privilegii foarte mari de către regele Ludovic în 1349 — cu toate că documentul respectiv se referă numai la teritoriile din sudul regatului pînă la Buda. În document se spune: „poruncim ca orice genovez, ins care ar fi socotit ca genovez și care s-ar bucura de dreptul genovezilor, să poată și să aibă voie de acum înainte să care și să spună să se care fără nici o supărare în ce privește bunurile sau ființa lui...”⁵¹.

În orice caz, se aduceau mărfuri diferite din țară, ca și de peste hotare. Prin negustorii din Casovia, spre pildă, se aduceau mărfuri din Polonia. Casovenii cercetau piețele Clujului, Bistriței, Bălgradului (Alba-Iulia), Aiudului, Turzii și Sibiului. Sibienii aveau monopolul comerțului în apusul țării și aduceau mărfuri din Austria sau Italia...⁵².

Taxe vamale. Taxa vamală se lua în natură sau în bani.

În 1165 mănăstirea ducelui Almus din Meseș lua de fiecare car cîte un bolovan de sare din cea aparținătoare regelui sau în bani prețul unui bolovan de sare. Dar nu numai într-un singur loc se lua vamă în lungul drumului. De aceea, pînă să ajungă la destinație, era lăsată pe drum o mare cantitate de marfă. Un bolovan de sare avea circa 10—15 kg. Pe o căruță cu cai moțești, pe drumurile acelor vremi, nu se putea încărcă mai mult de 500 kg. Nu credem că la destinație să se fi ajuns cu mai mult de 400 kg sare⁵³.

În 1204 la vama Birtin-Vadul Crișului se percepeau următoarele taxe: „de fiecare car încărcat cu sare doi bolovani de sare și doi dinari mici, iar de fiecare car încărcat cu marfă, cu postav, vin sau alte mărfuri, care treceau prin acel loc, al vămii Birtin, să se ceară ca vamă o jumătate de gros“. S-a interzis să se ceară vamă de la acei care merg pe jos, călare, cu carele goale sau chiar încărcate trecînd dintr-un loc într-altul, fără a face negoț, ceea ce înseamnă că înainte se percepea vama în astfel de cazuri. Hotărîrea Adunării de la Episcopia Bihor a fost adusă la cunoștința poporului... pentru ca să nu se poată lua vamă mai mare decît se cuvine...⁵⁴.

În 1312 la vama Valea lui Mihai se lua „de fiecare car încărcat cu sare, patru bulgări de sare, la un car gol patru dinari vienezi, pentru un cot de postav curat, o jumătate de ponderă, pentru un cot de postav cenușiu, doi dinari vienezi, de asemenea de la un car mare încărcat, numit „masa“ (*maje*) o jumătate de fertun, de asemenea pentru un butoiș de vin o ponderă, de asemenea pentru un cal sau o vită grasă de vînzare un dinar vienez...“⁵⁵.

La vama Tileagd se cerea „doi dinari banali de la fiecare car gol mergînd după sare în părțile Transilvaniei și tot doi dinari banali și

⁵¹ *Documente...*, C., vol. IV (1341—1350), p. 486, doc. 702.

⁵² N. Iorga. *Istoria comerțului românesc. Epoca veche*, București, 1937, p. 46.

⁵³ *Documente...*, C., vol. I (1075—1250), p. 4, doc. 8.

⁵⁴ *Ibidem*, vol. II (1251—1300), p. 261, doc. 298.

⁵⁵ *Ibidem*, vol. I (1301—1320), p. 201, doc. 166.

patru drobi de sare de fiecare car încărcat cu sare care se reîntoarce din acele părți. De asemenea cite un fertun de fiecare car încărcat numit în limba obișnuită „masa“ (*maje*). De asemenea două pondere de fiecare bucată de postav de Ypres. De asemenea o pondere de bucata de postav de Tournai. De asemenea o jumătate de pondere de bucata de postav de Haga. De asemenea o pondere de fiecare butoiș de vin. De asemenea de fiecare cal de vinzare o pondere, iar de fiecare bou, un dinar. De asemenea un dinar, pentru două vite mici⁵⁶.

În a doua jumătate a veacului al XIV-lea, întărirea puterii regale și asigurarea drumurilor au făcut ca și în aceste părți să se intensifice exploatarea bogățiilor atât de necesare dezvoltării statului cât și comerțului.

⁵⁶ *Documente . . .*, C., vol. I (1301–1320), p. 202, doc. 167.